

Recenzija

Amartya Sen

Identitet i nasilje: iluzija sudbine

Masmedia, Zagreb, 2007, 190 str.

Dvadeseto stoljeće i početak dvadeset i prvog obilježeni su brojnim krvavim sukobima. Prema shvaćanju stanovitih struja teorijskog mišljenja, njihovi uzroci mogu se naći u specifičnim značajkama posebnih identiteta te u utjecaju koji ti identiteti imaju na djelovanje članova grupa koje se s njima identificiraju. Identitet, kao osnova grupnog zajedništva, za članove je skupine izvor sigurnosti i socijalnog kapitala, ali ima i puno šire značenje: pruža sliku stabilnog i smislenog svijeta u uvjetima nesigurnih i dinamičnih društvenih kretanja i promjena. No potencijal identiteta ne iscrpljuje se samo u njegovim pozitivnim učincima na pripadnike zajednice; u rukama političkih manipulatora identitet se lako pretvara u mobilizacijsko sredstvo za radikalno i agresivno djelovanje prema pripadnicima druge identitetske skupine, čije je postojanje u redukcionističkim interpretacijama prijatna opstanku pripadnika "našeg" identiteta.

Knjiga *Identitet i nasilje: iluzija sudbine* glasovitog nobelovca Amartye Sena snažna je kritika redukcionističkog poimanja identiteta. Ta je kritika usmjerena protiv nekih pristupa unutar komunitarističke teorijske škole, no većim je dijelom usmjerena na delegitimiranje teza iznesenih u knjizi *Sukob civilizacija* Samuela P. Hun-

tingtona, koji je ujedno i glavni negativni lik ove knjige. Senov je temeljni argument da su pristupi koji vezuju sudbine pojedinaca sa sudbinom specifične (i isključive) identitetske skupine s jedne strane teorijski neuvjerljivi, dok s druge strane mogu imati pogubne društvene i političke posljedice. Redukcionistički pristupi zanemaruju činjenicu da pojedinac istovremeno može pripadati različitim identitetskim kategorijama (akademskoj, profesionalnoj, etničkoj, religijskoj, klasnoj i dr.) te da ima slobodu izbora u odabiru i rangiranju važnosti identiteta kojima pripada. Na analitički uvjerljiv i stilski nepretenciozan način Sen tu tezu razvija u devet poglavlja *Identiteta i nasilja*.

Prva dva poglavlja definiraju polazne osnove Senove analize. Za Sena *identitet može biti izvor bogatstva i topline, ali ujedno i nasilja i terora* (Sen 2007: 23). Sen upozorava na ekspanziju kultiviranog nasilja utemeljenog na percepciji o neizbježnosti identificiranja sa samo jednom identitetskom kategorijom te na pretpostavke da tako konstruirani identiteti nužno dolaze u odnos međusobne isključivosti i sukoba. Neovisno o tome razmatraju li se sukobi Izraelaca i Palestinaca, teroristička djelovanja Al Qaide ili nasilne aktivnosti britanskih i američkih vojnika prema zarobljenicima u mirovnim misijama u zemljama Trećeg svijeta, nasilje u navedenim primjerima rezultat je ustrajanja na identitetskim podvojenostima i zanemarivanja svih drugih obilježja koja pojedinci mogu dijeliti i koja mogu biti osnova suradnje. Rješenje tog problema za Sena ne leži u potpunom negiranju važnosti identiteta i redukciji motiva ljudskog djelovanja na sebične i racionalne interese (za što se pojedini pristupi suvremene ekonomske teo-

rije zalažu), već u isticanju važnosti konkurentnih identiteta, ali i slobodi izbora koju svaki pojedinac ima u odabiru svog/svojih identiteta. Pritom Sen odbacuje dva argumenta komunitarističkog pristupa: tezu o nužnosti identiteta s nekom zajednicom kao glavnog i jedinog značajnog za pojedinca te tezu o sudbinskom determinizmu koji pitanje identiteta svodi na nužnost otkrivanja i prepoznavanja bioloških ili društveno pripisanih identiteta. Tim pristupima Sen nudi alternativu: pojedinac ima mnogostruke identitete, a svaki od njih rezultat je njegova osobnog izbora.

No Sen priznaje da put od izbora identiteta do slobodnog djelovanja u skladu s našim odabirom nije jednostavan. S jedne strane, odabir je uvjetovan individualnim karakteristikama pojedinca i okolnostima koje utječu na mogućnosti izbora. Za definiranje tih faktora Sen koristi ekonomsku kategoriju *proračunskog ograničenja*. Unatoč činjenici da je mogućnost odabira identiteta reducirana objektivnim okolnostima (npr. stariji muškarac crne puti teško može za svoj identitet odabrati da bude bijela djevojčica), odabiri su mogući u okviru *proračunskih ograničenja*, specifičnih za svakog pojedinca. Tako akademski obrazovan muškarac, heteroseksualan, islamske vjeroispovijesti, koji ujedno sluša *rock*-glazbu i navija za određeni nogometni klub ima slobodu odabira važnosti koju pojedinoj od tih identitetskih kategorija pripisuje.

S druge strane, odabir identiteta ovisi i o stvarnim mogućnostima da druge uvjerimo u našu pripadnost određenoj identitetskoj kategoriji. Citirajući Sartrea, Sen priznaje da je proces izbora i samoidentifikacije ujedno neodvojiv od percepcije

našeg identiteta u očima drugih: *Židov je čovjek kojeg drugi ljudi smatraju Židovom; antisemit je taj koji čini Židova* (Sen 2007: 25). Doista, osoba etiketirana kao Židov za vrijeme Hitlerove Njemačke ne bi imala puno izgleda da izbjegne prisilnu deportaciju u koncentracijski logor pozivajući se na svoju pripadnost ljudskoj vrsti ili nekoj drugoj kategoriji koju dijeli sa svojim krvnicima. Međutim kapitulacija ideje ljudske slobode i dugoročna pobjeda agresivnih kolektivističkih pokreta i režima, poput nacističkog, za Sena se odvija u situacijama kada nakon propasti takvih režima pojedinci pogođeni nasilnom klasifikacijom odbijaju mogućnost da se identificiraju s bilo kojom drugom kategorijom osim s onom koja im je bila prisilno nametnuta. Takva kategorizacija u konačnici dovodi do zatvaranja u isključive skupine i opstruira mogućnost razvoja razumijevanja, solidarnosti i suradnje s pojedincima koji ne pripadaju našoj skupini, ali s kojima postoje potencijali za suradnju prihvatimo li mogućnost o sličnostima po drugim kategorijama klasifikacije.

Osnovne ideje prezentirane u prva dva poglavlja uvode čitatelja u treće poglavlje, u kojem se Sen teorijski obračunava sa Samuelom P. Huntingtonom, točnije, s njegovim tezama o sukobu civilizacija. Taj je obračun ujedno i (ne)skriveni lajtmotiv cijele knjige. Huntingtonove su utjecajne teze perjanica teorijskih pristupa koji uzroke eskalacije globalnih sukoba vide u specifičnim značajkama dispartnih civilizacija. Prema Huntingtonu, cijelo čovječanstvo moguće je klasificirati u sedam temeljnih civilizacija koje su u svome djelovanju antagonistički postavljene jedna prema drugoj. U konačnici, taj antagonizam do-

vodi do sukoba, a putem te pojednostavljene interpretacije objašnjavaju se brojni povijesni te predviđaju budući svjetski sukobi. Za Sena je civilizacijski pristup neprihvatljiv, a njegove manjkavosti ne leže tek u polemici o nužnosti sukoba među civilizacijama. Osnovni je problem održivost intelektualnog temelja same teze koji pretpostavlja postojanje homogenih i disparatnih civilizacija. Prema Senu, čak i pripadnici teorijskih struja koje promiču suradnju među civilizacijama svojim tezama jačaju vjerodostojnost teorije o jedinstvenoj i isključivoj važnosti klasifikacije po civilizacijskom kriteriju. Krajnji domet takvih analitičkih pristupa stoga je tek zamjena jednog (negativnog) stereotipa drugim (pozitivnim) (primjerice tvrdnjom da islamska kultura nije ratoborna, već miroljubiva negira se odbojna stereotipizacija, a kao rješenje nudi se afirmativni stereotip. No i u tim tumačenjima pretpostavlja se primat islamske klasifikacije nauštrb svih drugih mogućih odrednica koje bi musliman kao vjernik mogao imati).

Iluzija jednostrukosti nije jedini problem tog teorijskog pristupa. U svojoj jednostavnosti on zanemaruje empirijsku činjenicu da su ocrtane civilizacije znatno heterogenije i difuznije nego što je to Huntington voljan priznati. Kako bi potkrijepio svoj argument, Sen između ostaloga navodi primjer Indije koja opovrgava tezu o homogenosti hinduističke civilizacije. Sen tako ističe da Indija ima veću populaciju pripadnika islamske vjeroispovijesti nego bilo koja druga tipično islamska država u svijetu (u Indiji živi više od 150 milijuna muslimana); redukcionistička teza o hinduističkoj civilizaciji zanemaruje činjenicu da je Indija kolijevka brojnih

drugih religija, poput budizma, te nekoliko agnostičkih i ateističkih škola; osim muslimana Indija je i domovina drugih nehinduističkih skupina poput Sikha i Jaina. Konačno, izbori održani 2004. u toj svjetovnoj republici promovirali su muslimana za predsjednika, Sikha za premijera, a predsjednik vladajuće stranke je kršćanin. Sve navedeno svakako ne ide u prilog tezi o monolitnoj hinduističkoj civilizaciji koja je iznutra homogena, a izvana jasno diferencirana u odnosu na konkurentne civilizacije. Nesumnjivo je da bi se slični empirijski dokazi mogli naći i u prilog dekonstrukcije monolitnosti ostalih Huntingtonovih civilizacija.

S druge strane, niti teza o demokraciji kao povijesnom dosegu zapadne civilizacije ne može proći empirijsku provjeru. Polazeći od pretpostavke da su moderni institucionalni oblici demokracije relativno novi u svim dijelovima svijeta, Sen ukazuje na brojne povijesne primjere (suradnja drevnih Grka s Irancima, Egipćanima i Indijcima, kopiranje grčkih institucija klasične demokracije u pojedinim gradovima tadašnje Azije, tradicije javne rasprave u budističkim vijećima Indije) koji svjedoče da demokracija nije isključiv doseg zapadne tradicije. U svojim različitim oblicima ona je povijesno rasprostranjena po cijelom svijetu. No Sen shvaća razloge zbog kojih su te teze toliko popularne i prihvatljive različitim separatističkim i ekstremističkim skupinama i političarima koji politizaciju identiteta koriste za ostvarenje partikularnih političkih ciljeva. One njihovoj borbi pružaju kvaziznanstvenu legitimaciju te privid društvene prihvatljivosti i sudbinske neminovnosti. Zbog svega toga odgovornost redukcionističkih teoretiča-

ra utoliko je veća: njihove su teze teorijski neuvjerljive, imaju upitnu deskriptivnu vrijednost, ali i nesumnjivo visok stupanj političke zapaljivosti.

Koristeći postavljeni analitički okvir, Sen u sljedeća četiri poglavlja nastoji demistificirati ustaljene pretpostavke suvremenog društva. Tako u četvrtom poglavlju razmatra međuodnos religije i muslimanske povijesti, dok u petom dekonstruira odnose i značenja *Zapada* i *protuzapada*. Šesto poglavlje upozorava na kulturne generalizacije i dekonstruira nužnost fatalističke teze o moći i utjecaju dominantne kulture na samoozbiljenje pojedinca. Konačno, u sedmom poglavlju razmatraju se pojedina stereotipna stajališta o procesu globalizacije. U prividno antiglobalizacijskim kritikama, koje na alternativne načine upozoravaju na zajedničke probleme različitih kategorija ljudi u zemljopisno odvojenim područjima, Sen nalazi mogućnost razvijanja solidnog temelja za konstruktivnu raspravu o globalnoj nepravdi. Za Sena već sama svijest o zajedničkim problemima ukazuje na mogućnosti stvaranja globalnog identiteta koji bi nadilazio crte sukobljavanja po isključivim identitetskim kategorijama.

Identitet i nasilje teorijski je pokušaj dekonstrukcije pojma identiteta. Međutim pri pomnom se čitanju zamjećuje da Sen osim teorijskih ambicija ima i praktičnu *policy*-misiju. Ona posebice dolazi do izražaja u osmom poglavlju knjige, u kojem tematizira dva moguća pristupa multikulturalizmu: prvi je baziran na promoviranju raznolikosti očuvanjem posebnih grupnih identiteta, a drugi na slobodi mišljenja i kulturne raznolikosti koja je rezultat ljudskog odabira. U konačnici, ova rasprava

poprima oblik žestoke kritike različitih *policy*-mjera (poput britanskih politika koje uključuju subvencije religijskim školama) i političkih praksi (prakse zapadnih političara da u islamskim vjerskim vođama vide jedine legitimne predstavnike muslimana s kojima se pregovara u borbi protiv terorizma). Sen ističe da one zatvaraju i vezuju pojedince uz isključivo jednu dominantnu identitetsku kategoriju. Cijeli proces odvija se pod krinkom promicanja kulturne raznolikosti, no, nažalost, one ne vode ka kulturnoj emancipaciji i ozbiljenju prava na kulturnu slobodu. Njihov je primarni učinak da svojim mjerama doprinose konstrukciji jednog svijeta u kojem je svrha ljudskog djelovanja reducirana na okvire zadane pravilima i normama jedne interpretacije značenja kolektivnog identiteta. Posljednje, deveto poglavlje nudi pregled i sažetak cijele rasprave, kojom Sen osporava redukcionistički teorijski pristup i još jednom upozorava na ozbiljne političke reperkusije te struje političkog mišljenja.

Identitet i nasilje knjiga je nedvojbene analitičke vrijednosti. Neovisno o tome je li čitatelj komunitarist ili libertarijanac, Sen ga osvaja jednostavnošću i jasnoćom postavljanja važnih pitanja te analitičkom uvjerljivošću koja nas prisiljava da preispitamo i redefiniramo svoje stavove, kao i važnost koju pripisujemo pojedinim svojim identitetima. Na kraju, potrebno je posvetiti nekoliko redaka hrvatskom izdanju Senove rasprave o identitetu. Za potrebe hrvatskog tržišta *Identitet i nasilje* priredio je nakladnik Masmedia (urednik Slaven Ravlić). Treba pohvaliti ažurnost te izdavačke kuće, jer je hrvatsko izdanje objavljeno 2007. godine, svega godinu dana nakon publiciranja engleskog izvornika

u izdanju W.W. Norton & Company. Pohvalu zaslužuje i grafičko i vizualno rješenje hrvatskog prijevoda koje pridonosi ugodnijem iskustvu čitanja Senove rasprave. Nažalost, velika manjkavost hrvatskog prijevoda očituje se u brojnim terminološki nepreciznim i stilski nezgrapnim rečenicama (npr. *Milijuni umiru svakoga tjedna od bolesti koje bi se mogle potpuno istrijebiti, ili koje bi se barem moglo spriječiti od nekontroliranog ubijanja*. Sen 2007: 117). Nadalje, kako se čitatelj primiče kraju knjige, primjetan je porast tipfelera u tekstu, što uz navedene propuste u prijevodu umanjuje užitak čitanja. No unatoč tim manjkavostima *Identitet i nasilje* neizostavna je literatura, kako za društvene znanstvenike zainteresirane za pitanja identiteta, globalizacije i multikulturalizma tako i za širu zainteresiranu javnost. (Ne)kvaliteti prijevoda unatoč, možemo pozdraviti izlazak hrvatskog izdanja Senove uspješnice, pogotovo ako znamo da je hrvatsko čitateljstvo dosada bilo uskraćeno time što u nas nisu objavljena brojna važna djela ovog autora čije su ideje obilježile i usmjeravale neke od ključnih rasprava društvenih znanosti u proteklih nekoliko desetljeća.

Viktor Koska

Prikaz

Jasna Omejec
**Vijeće Europe i Europska unija:
 institucionalni i pravni okvir**

Novi informator, Zagreb, 2008, 457 str.

Knjiga *Vijeće Europe i Europska unija: institucionalni i pravni okvir* predsjednice Ustavnog suda Republike Hrvatske Jasne Omejec nastala je, kako autorica navodi u predgovoru, zbog spoznaje da postoji potreba za knjigom/udžbenikom na hrvatskom jeziku u kojoj bi na jednom mjestu bila sažeta temeljna građa o institucionalnim i pravnim sustavima Vijeća Europe i Europske Unije. Jedna od članova-utemeljitelja Akademije pravnih znanosti pro našla je inspiraciju za pisanje ove knjige upravo u raspravama s polaznicima studija na kojima predaje. Simplificiran stil pisanja samo je jedna od indikacija koje ukazuju na pretpostavku da su autoričina ciljana publika ponajprije studenti. Ukoliko se pri čitanju ove knjige/udžbenika to uzme u obzir, može se reći da je građa “sistematski, kronološki, pregledno” strukturirana kao dobar uvod u “institucionalni i pravni okvir tih dviju međunarodnih organizacija”. Tako ih naime u predgovoru naziva autorica, iako priznaje da Europska Unija nije usporediva ni s jednom “običnom” međunarodnom organizacijom, pa ni s Vijećem Europe. Iako prof. Omejec navodi kako upravo važnost Vijeća Europe i Europske Unije zahtijeva dobro poznavanje njihovih osobitih ciljeva, zasebnih institucionalnih ustrojstava i različitih pravnih